

I

MEZILITERÁRNÍ CENTRISMY

MEDITERÁN A OSTATNÍ EVROPA

Z latinských slov *medius* (=střední, prostřední) a *terra* (=země) vzniklo již v antice spojení *medius locus terrae* = střed země neboli středozemí a adjektivum *mediterraneus* (*medius* a *terra*) vnitrozemský, středozemní. Mediterán ovšem můžeme přesto dnes dosti těžko vymezit přesně geologicky a geomorfologicky. Za to zeměpisně, politicky a kulturně můžeme dost přesně určit jeho hranice. Středozemní moře má rozlohu asi jedné třetiny Evropy. Omývá břehy sedmácti států. Nejvíce je však spjato s Řeckem, které má více než tisíc ostrovů a ostrůvků a má tudíž celkem 15.000 km dlouhé pobřeží. (Pro srovnání: celá Evropa má celkem 38.000 km, Afrika 30.000 km a např. Francie 3100 km) K největším řeckým ostrovům, které sehrály výraznou úlohu také ve vývoji evropské kultury a civilizace, patří Kréta, Euboia, Lesbos, Rhodos, Chios, Kefalinia, Kerkyra Lymnos, Samos, Naxos aj. Ostrovy v Egejském moři např. kontrolují vstup do Černého moře a z Černého moře do Středomoří, Kréta je zase křižovatkou mezi Gibraltarem a a Předním východem a mezi Černým mořem a Suezským průplavem. Podle Ivici **Martinoviće** je Mediterán tam, kde vznikla meteorologie a tam, kde Aristotelés (384–322 př. Kr.) napsal mj. svou *Poetiku* i svá čtyřsvazková *Meteorologica*. V nich pojednal mj. též „o moři, větrech, ořesech, řekách, vichrech, blesku, sněhu, rose, dešti, hromech, o duze a o mnoha dalších úkazech, které vznikají vlivem slunečních paprsků“.¹

Někteří literární historici chápou Mediterán rovněž jako kulturně historický fenomén. Jeho zvláštnost spatřují mj. v tom, že vychází ze „*sepětí žhnoucího slunce s větrem rozbouřeným mořem, ostrovi kamení a mírnosti krajinomalby zelených korun stromů, jež se v lidském nitru projevuje jako výbušné a energické spojení veselí a smutku, rozjařenosti a sklíčenosti, dětské naivní upřímnosti a introvertnosti, a někdy též jako neuróza, ba deprese nebo melancholie*“.²

Mediteránu králuje slunce, které je sice někdy „*atributem personifikované pravdy, neboť se vše v jeho světle ukazuje*“³, je však především pramenem světla, tepla a života. A podle báje je to také rodiště Afrodity (Venuše), která se po rozvíření moře Úranovými genitáliemi vynořila z pěny jeho vln.

Latinské slovo **pontus** (řecký *pontos*) znamenalo moře. *Pontos euxeinos* pak Řekové označovali Černé moře, které tvoří rovněž součást Mediteránu. A jes-

1 **Martinović, I.**: *Mediteranske staze hrvatskih filozofa*, Dubrovnik, časopis za književnost i znanost, nova serija, god. 6, 1995, br. 6, s. 113.

2 **Muhoberac, M.**: *Skica za Mediteran: svjetlosna mizanscena Novakove proze*, Dubrovnik, god. 6, 1995, br. 6, s. 130.

3 **Hall, J.**: *Slovník symbolů ve výtvarném umění*, Praha 1991, s. 412.

tlíže latinské substantivum pons, pontis (řecky pontos, česky pout', viz jeho tvary též v ostatních slovanských jazycích) znamenalo původně přechod, most, lávku přes řeku, přes bažinatá místa, ale též spojovací most nebo můstek.

Podle antických a předkopernikovských poznatků o vzniku světa spojovalo toto Středozemní moře totiž všechny tři tehdy známé světadíly: Evropu s Asií a Afrikou a všechny čtyři strany světa: sever s jihem a východ se západem. Přitom naše staříčká Evropa je vlastně nejmladším dítětem Středozemí (Mediterránu). Na jih a na východ od tohoto středu země již mnoho desítek staletí dříve dosáhly značného rozkvětu četné městské kultury: sumerská, akkadská, babylonská, assyrská. Po Staré, Střední a Nové egyptské říši, po rozkvětu a pádu Foiníkie, po rozkvětu krétské (mínojské) kultury a civilizace (Kréta byla, jak jsme již uvedli, křižovatkou obchodních cest mezi Orientem, Egyptem a Řeckem) začala v peloponéské Lakonii, Elidě, Messénii, Arkadii a jinde vznikat městská kulturní centra (např. Mykény, Pylos, do něhož v 7. století vpadli také Slované, Tírýns aj.). Jsou to vlastně nesmělé počátky urbanizace Evropy na konci její prehistorie.

Dnešní označení (podle našeho názoru nesprávné a nepřesné) Balkánského poloostrova jako jihovýchodní Evropa bychom mohli přijmout jedině snad za předpokladu, že je budeme spojovat s tím, že odtud pronikala kultura do ostatní Evropy. Jinak jsem pro to, abychom v souladu s tisíciletým označením mluvili o třech poloostrovech na jihu Evropy, které jsou geofyzikálně i klimaticky velmi příbuzné: o Balkánském, Apeninském a Pyrenejském poloostrově. Právě tyto poloostrovy čerpaly ze Středozemního moře životodárné zdroje kultury, vědy a umění a zprostředkovávaly jim cestu do center a periferie „zbytku“ Evropy.

Civilizace 20. stol. je vlastně syntézou přinejmenším arabsko-řecko-latinských znaků⁴, čísel, slov, jež mají svůj původ v Mediteránu. Tvoří základ tisícileté kontinuity intenzivního soužití a výměny zboží, osob, filozofických, vědeckých a uměleckých myšlenek, nových objevů, peněz, náboženství, čísel, jazyků a písem. V jednotlivých městech Mediteránu končily, ústily nebo se protínaly cesty oleje, vína, soli a obilí, koření a hedvábí, jantaru nebo cínu. Na pobřeží a na ostrovech Středozemního moře vznikaly, rodily se, klíčily, oplodňovaly se a zušlechťovaly, rozvíjely se a zdokonalovaly věci, pojmy, soustavy a ideologie i způsoby chování, životních postojů a vzájemných vztahů. Nemůžeme proto (jak se to někde děje) považovat četné „cizí příspěvky“ za pouhé „naplaveniny“, za „dovoz bez motivu“, za dědictví, které „nezdomácnělo“, protože právě jejich integrací do imanentního domácího kontextu každé národní kultury vznikala nová, v mnoha ohledech originální, neopakovatelná, jedinečná, originální struktura. Ostatně již dávno neplatí, že impuls, podnět je pouze „jednosměrný“, mechanický. Platí spíše ono na Balkáně

4 Ivančević, R.: Hrvatska nit u mediteranskom tkivu, Dubrovnik, god. 6, 1995, br. 6, s. 20.

známé a frekventované (původně pro zboží) „*alaš-veriš*“, tj. vzájemná výměna, nikde nepsaný zákon přijímat a dávat.

A také se v Mediteránu zrodily četné „*pozemské*“ i „*vesmírné*“, „*astronomické*“ a astrologické legendy a mýty. Jen si vzpomeňme např. na okřídleného koně Pegasa jako básnického oře (i přesto, že nejde o antickou, nýbrž o novodobou představu) i na další postavy této báje, které jako hvězdy obsadily oblohu: Kassiopeia, Andromeda, Perseus. Jejich (a četných dalších) dramatické, literární a výtvarné zpracování v evropské kultuře přesahuje rámec této studie.

Všechna tři velká monoteistická (ale i polyteistická a panteistická) náboženství — hebrejské, křesťanské a islámské — vznikla sice na mýtickém jihu a skutečném Východě, ale vrůstala do duchovních tradic Evropy a do ostatního tehdejšího i později známého světa a výrazně formovala světonázorové, umělecké, právní a mravní představy evropské (europocentrické chápání) a světové civilizace. Všechna uvedená světová náboženství se dostala do „ostatního“ světa přes Středozemní moře. Ve Středozemí byla poprvé formulována myšlenka o společném prazáčátku, jenž byl shledáván v moři (obecněji ve vodě), které spolu s dalšími prvky — s ohněm, zemí a vzduchem tvořilo podle Anaximadrový filozofie obecný počátek *to apeiron*, tj. prostorově neomezenou a neurčenou pralátku — nekonečno. Člověk Středozemí vnímal a vnímá moře jako pramen duchovní inspirace, jako utěchu i jako osudovou danost.

Kdybychom nepřevzali např. arabské číslovky, museli bychom používat římských číslovek. Zkuste však znásobit např. MCMDCCLXXIX krát DCCLVI (1999 x 756) a napište výsledek. Nula a její různá hodnota v desetinné soustavě rovněž patří k arabským objevům.

Nebo si vezměme písmo. Předkové Řeků pevnali od předindoevropského obyvatelstva spolu s jeho kulturou také slabičné písmo, tzv. lineární písmo B (pravděpodobně se vyvinulo z lineárního písma A). M. Ventris a J. Chadwick v roce 1952 rozluštili některé památky lineárního písma B.

Řecká abeceda je přizpůsobená semitská (foinická) abeceda, tj. bylo do ní zavedeno označení samohlásek (epsilon, omikron, étu a omegu měla již místní iónská abeceda). Zavedení hláskového písma výrazně ovlivnilo další evropský vývoj. Řekům vděčíme mj. rovněž za to, že píšeme zleva doprava. Zůstalo nám však arabské čtení některých číslovek zprava doleva tak, jak je převzali od Arabů Řekové: endeka je ena kai deka = jedenáct je vlastně jeden a deset atd.

Podíváme-li se na koptské písmo (koptština nahradila egyptštinu, která vymřela až začátkem našeho letopočtu. Udržela se jako živý jazyk do 16. stol. a je považována za samostatný jazyk), zjistíme výrazné shody s řeckou abecedou. A také se sinajskou praalfabetou. Odtud se po Středozemním moři dostala na Krétu, z Kréty do peloponéských Mykén, do řecké alfabety, kterou si latinští Římané přepracovali a vytvořili si latinku.

Není zanedbatelné např. působení arabské strofické lidové poezie zadžal (španělsky zéjel), která vznikla ve Španělsku v době arabské nadvlády jako reakce na scholastické normy arabského veršování, na ranou básnickou tvorbu na pobřeží a na ostrovech Středozemního moře (včetně východního pobřeží Jadranu). Zadžal se skládá ze šesti až devíti strof, končí refrémem, který zpívá dívka v lidové španělštině, zatímco celá píseň (arabsky zadžal znamená melodii nebo píseň) je napsána arabsky nebo hebrejsky a zpívá ji muž. Není snad třeba dodávat, že je např. úzká souvislost mezi francouzským alexandrinem a charvátským dvanáctislabičným nebo španělským čtrnáctislabičným veršem.

Mediterranismus jako ideový nebo kulturní koncept nesporně přispívá k obohacení řecké, italské, francouzské, španělské aj. kultury. Charvátský básník Tin Ujevič (1891–1955) nazval jeden svůj esej *Kréta — mateřská země středozemí (mediteranismu)*, v němž pojednal o některých kulturologických otázkách dějinného vývoje.⁵ Mediterranismus je podle Tonka Maroeviće „synonymem pro primární, synkretické společenství, jakési ‚pobratimství bytí v centru‘“. Obyvatelé Středozemí bez rozdílu národností jsou v jistém smyslu „rodáci“, spolupracovníci, kteří jsou vzájemně spjati. Jako by příroda, atmosféra, odraz světla v mořských vlnách přispívaly ke vzniku jistého nadkmenového, nadnárodního, nadregionálního celku, jakési koiné symbolů, „která je přijímána intuicí, doplňuje se procesem poznání a nakonec se završuje převodem na jednotlivá idiomata“. To přirozeně vytvářelo základy pro společné archetypy.

Pokud mluvím o mediteranismu v balkánských slovanských literaturách (včetně např. moderní makedonské nebo albánské literatury), pak to chápu velmi široce — od nejužšího literárního, historického a filozofického smyslu až po smysl geopolitický. Jsou to bohaté pozůstatky antické hmotné a duchovní kultury, je to příslušnost k jistému společnému náboženství (příslušnost ke katolické nebo pravoslavné církvi), je to úzký a staletý styk a soužití s řeckou a římskou kulturou, literaturou a vzdělaností. Již se mnohokrát psalo o tom, jak a v jaké míře se latinismus nebo grecismus prolíná v jednotlivých národních literaturách a kulturách jazykově, motivicky, tematicky, genologicky, stylisticky i metricky. Vztah latinismu a mediteranismu a grecismu a mediteranismu je nejvýraznější v literatuře a kultuře. Na řeckých a italských vyšších a vysokých školách studovali v různých stoletích mnozí tvůrci, osvětloví a kulturní pracovníci původem ze slovanského Balkánu (Bulhaři, Srbové, Charváti i Makedonci a Slovinci). Četná jejich literární a odborná díla byla napsána italsky, latinsky, řecky nebo slovansky a byla vydána v italských nebo řeckých tiskárnách. Mediterranismus a grecismus nebo mediteranismus a latinismus nestojí proti sobě. Naopak, v jistém smyslu jsou komplementární.

5 Maroevič, T.: *Valovi i hridine sredozemništva*, Dubrovnik, god. 6, 1995, br. 6, s. 41.

Interetnické a meziliterární vztahy měly ve středověku zcela jiný charakter, než v minulém a našem století. Při volbě jazyka tvůrce nevycházel primárně z předpokladu, že text svého díla určuje příslušníkům stejného kmene, národnosti či středověkého národa. Naopak, volil takový jazykový výraz a takový literární druh nebo žánr, takovou metrickou a rytmickou strukturu, která mu nejvíce vyhovovala, kterou nejlépe ovládal. A tak najdeme v novořecké, chavátské nebo italské literatuře lodní i mimolodní deník, alegorii, pastoralu, novelu, povídku i román, epos i báseň v próze, intimní deník i vyprávění. O některých z nich se ještě zmíníme.

Symbologové tvrdí, že symbol poledne „označuje určitý druh posvátné chvíle, zastavení v cyklickém pohybu dříve, než se poruší křehká rovnováha a než světlo začne klesat k západu. Symbolizuje zastavení světla na jeho cestě — jediná chvíle beze stínu- obraz věčnosti“.⁶

V rámci balkánského i mediteránního meziliterárního centrismu byl normálním jevem bilingvismus. A to ať už šlo o charvátsko-latinský, italsko-latinský, slovansko-řecký nebo slovansko-turecký bilingvismus. S tím souvisela též intenzita překladatelské aktivity z řečtiny do slovanských jazyků nebo z latiny do italštiny (a naopak) či do charvátštiny a slovinštiny. Přitom ani v nejmenším nepopírám, že latinské písemnictví tvořilo významnou spojnicí veškeré evropské kultury. Byl to nadnárodní fenomén par excellence.

Znalec a vášnivý badatel Mediteránu Fernand Braudel mj. napsal:

„*Zeměpisná poloha, politika, hospodářství, civilizace, víra, všechno přispívá k vytvoření homogenního jaderského světa. Ten svět přechází hranice moře: šíří se Balkánským poloostrovem až k hlavní hranici, která dělí latinský svět od světa řeckého. Na druhé straně zase, na západě, označuje italským poloostrovem ze severu k jihu přesnou linii rozdělení.*“⁷ Italská „bota“ spolu se Sicílií, které spojuje s Tunisem italský ostrov Pantelleria, dělí Středozemní moře na východní a západní část. Přitom na jeho východní části se nacházel mj. Balkán s jeho hajduky, armatoly a klety, s jeho hrdinským světem, v němž dominuje mužská síla, zatímco na západní části představovala Itálie svět humanistické kultury. Balkán je ostatně pouze částečně poloostrovem. Je totiž také kontinentem. Má své „vnitrozemí“. A to jak na Jadranu, tak také na sever od Egejského moře nebo od Otrantského zálivu.

Mediteránní meziliterární a obecně kulturní společenství se realizovala jak v literární komunikaci, tak také např. ve výtvarném umění, v hudbě, v architektuře a v sochařství i v četných společných lidových tradicích. Totéž platí pro Balkán, který byl jejich součástí. Četní dalmatští stavitelé a sochaři tvořili v Itálii, na řeckých ostrovech (např. na Korfu) a naopak, stejně jako mnozí zografové (malíři ikon a nástěnných fresek) slovanského původu jsou odcho-

6 Muhoberac, M.: cit. dílo, s. 137.

7 Braudel, F.: *Jadran*, Dubrovnik, god. 6, 1995, br. 6, s. 161.

vanci různých byzantských nebo postbyzantských řeckých škol. První tři století našeho letopočtu tvoří první období křesťanské hudby. Zpívaly se (vlastně se deklamovaly, protože nebyly zhudebněny) Davidovy žalmy (údajně složil 73 žalmů). Starokřesťanské umění vzkvétalo ve velkých řeckých městech jako byla Alexandrie, Antiochie a Konstantinopol. Prozodie proto musela odpovídat prozodii řeckého jazyka. Jak hudba východní, tak také západní (Řím, Milán, jižní Francie, Španělsko) církve má společné kořeny v starokřesťanské hudbě.

Hranice mezi jednotlivými středověkými národnostmi v rámci tohoto společenství neexistovaly nebo byly mnohem volnější, než řekneme v našem století. Tím spíše, že se čile rozvíjel obchod např. mezi Dubrovníkem, Cařihradem a Benátkami.

Neradi užíváme slova vliv, abychom neupadli do tzv. vlivologie, která téměř veškerý literární vývoj chápala pevně jako výsledek nějakého vlivu. Raději proto mluvmе o vzájemném prolínání, typologických paralelách, společných východiscích, podobných tvůrčích podnětech, výrazových prostředcích, stálých symbolech aj. To vše a mnoho jiných faktorů totiž tvoří základ tzv. mediteránní literatury, mediteránních nebo balkánsko-mediterránních meziliterárních centristů a obecně kulturních společenství.

V novořecké, moderní egyptské, italské i charvátské literatuře (v básnické tvorbě i v próze) jsou velmi frekventovaná nejméně tři nedotknutelná božstva: Slunce, obloha a moře. Uvedené symboly jako by člověka a jeho nitro formovaly, zušlechťovaly, zdokonalovaly, zkrášlovaly. Herakleitos poznamenal, že „*kdyby slunce vybočilo ze své dráhy, Erinye, strážkyně spravedlnosti, by ho znova přinutily k poslušnosti*“⁸. Paul Valéry napsal, že kámen, který se v průběhu času mění, je jiný na moři a jiný na souši. Zatímco na souši životním žvlům odolává, přece jen se drolí, láme, získává ostré obrysy, v moři se naopak zaobluje, obrušuje, zahlazuje, zjemňuje, zušlechťuje, zdokonaluje. To je onen blahodárný vliv, onen nenahraditelný podíl moře (ale i slunce) na formování mediteránního člověka, jeho způsobu života, umělecké tvorby, jeho dějinných osudů.

„*Tyto tváře se necítí dobře, nesvíti-li na ně slunce*“, napsal řecký básník Jannis Ritsos (1909–1990) v básni *Řekové* a pokračoval: „*Tato země je tvrdá jako kamení/..., svírá v ohradách světla osířelé olivy a vinohrady.*“ Básník ví, že jeho mediteránní lid nemůže bez „*světla, písní a moře*“⁸.

Slunce a moře patří k velmi frekventovaným námětům rovněž v poezii dvou řeckých nositelů Nobelovy ceny za literaturu — Georgiose Seferise (1901–1971) a Odyssease Elytise (1911–1996).

První z nich se při udílení tohoto mezinárodního uznání přiznal a vyznal, že „*pochází z malé země*“, která tvoří „*skalnatý výběžek ve Středozeří, jehož jediným bohatstvím je práce jeho lidu, moře a slunce*“. Moře, jeho jas, jeho tajem-

8 *Bílá v sousedství modré. Deset současných řeckých básníků, Praha 1986, s. 49 n.*

ství, jeho nedozírnost, hukot a pěny slaných vln i ostrovy jsou přítomny téměř v každé Seferisově básni. „*V moři a na slunci v deštích a ve větrech*“ mizejí těla, napsal básník, který „*chodíval zvečera na pobřeží, aby nejdříve poznal břeh a pak se vydal na moře*“, aby cestoval od jednoho ostrova k druhému a „*z přístavu do přístavu*“. „*Moře nás naplňovalo hněvem, hlubokánská, neprozkoumaná/hladina v nedohlednu*“.⁹

Náměty svitu slunce a moře jsou časté nejen v Seferisově básnické tvorbě, nýbrž také ve verších Odyssease Elytise. Také jeho „*temné rty sají z prsou moří*“. Také on je nadšen pohledem na „*překrásné paprsky*“, které rozechvívají mořskou svatozář“, zná „*slunce spravedlnosti*“, jež prosí, aby nikdy nezapomnělo na jeho zem, která „*Na jedné straně dotýká se Asie/ na druhé straně Evropy/ a přece osaměle stojí na moři i ve vzduchu!*“. Jen ve sbírce *Důstojné jest* (Axion esti) nacházíme desítky podob zobrazení a symbolů slunce a moře. Již názvy jeho básnických sbírek *Vladař Slunce*, *Variace na sluneční paprsek*, *Strom světla a čtrnáctá krása* nebo *Slunce plné slunce* prozrazují, že Elytisova poezie je plná jasu a barev. Je to typická mediteránní tvorba.

Také Nikiforos Vrettakos (1912–1988) věděl, že „*duše našich bratrů odnášely vlny./ Moře to tak dělá...*“ Lefteris Pulios (nar. 1944) zase ve stejnojmenné básni žádá „*moře bez ustání bojující*“, aby mu darovalo svou vášeň.¹⁰

Všichni novořečtí tvůrci se ostatně přímo nebo nepřímo ve své tvorbě dotkli „*moře jako kolébky i hrobky*“, mořských vln, útesů, vlaštovek, bouří i panenských olivovníků.

Charvát Vladimír Nazor (1876–1949), odchovanec mj. italské klasické a moderní poezie a její překladatel, patří k těm literárním tvůrcům, kteří ztvárnili mediteránský svět. „*Ty, Charváte, ze všech se dostaneš nejdál: k moři!*“, říká v epilogu ke své básnické sbírce *Živana* (1902). A v oslavném *Zpěvu lidu charvátského* (1902) vyjadřuje radost, že je jeho národ spojen Jadránem se Středozezemním mořem: „*Hosana! Pluh oře, bije srdce zvonu, naše loď pluje*“. Svůj vnitřní neklid básník často vyjadřuje metaforou obrazu moře, jak to činí např. v básni *Vnitřní moře* (1915, Nutarnje more). Moře jako lidské srdce nezná odpočinku ve dne ani v noci: *Jedno noční moře, které neví, co je spánek/ trápí se a sténá na dne mého bytí*. V básni *Most nad mořem* (1928, Most nad morom) víly budují tajný most nad mořem.¹¹

Dokonce v italské renesanční lyrice najdeme verše o moři: *Viděl jsem zrána stoupat z hlubin moří/ slunce dne s paprsky jak zlatá hřiva/ a s tvář, v níž se prudce rozhořívá/ takový jas, že i ty vody hoří* — tak zpíval ve svých milostných

9 Tamtéž, s. 27n. a 83 n.

10 Seferis, J.: *Argonauti*, Bratislava 1971.

11 Frangeš, I.: *Mediteran: ne protiv nego medju!*, Dubrovnik, god. 6, 1995, br. 6, s. 14.

básních¹² Matteo Maria **Boiardo** (1441–1494). Mořem je inspirován také další italský renesanční básnický tvůrce Luigi **Tansillo** (1510–1568). Není divu: zúčastnil se několika vojenských výprav proti Turkům a Arabům v Egejském moři, v severní Africe a v Dalmácii. Byl totiž na dvoře španělského místokrále v Neapoli a dokonce jeho dvorním básníkem, přátelil se s několika španělskými básníky a svou tvorbou ovlivnil španělskou literaturu. Takto opěval vody „velkého slaného jezera“: *To jsou ty vody, kde jak v snách král Tróje/břeh Itálie zdravil v nedaleku, / když z vypálené vlasti na útěku/ přes širá moře k cizí zemi dojel.*¹³

A italský básník Giovanni **Pascoli** (1855–1912) v básni *Moře* (ze sbírky *Myricae*, 1891) se ptá: *Moste tichý nad jasnými jezery na vodě./ Pro koho tě zbudovali? Kam vede tvá cesta?* Mostem je tu odraz měsíce na moři.

Významný představitel současné italské lyriky, nazývaný *pietroso poeta* (kamenitý básník), Eugenio **Montale** (1896–1981) je mj. autorem rozsáhlé básnické skladby *Mediterán*. Mj. říká: *Pálí země prořatá/ šikmými stíny borovic,/ a moře tam na dně zahaluje/ více než větve, při pohledu, dusno, jež čas od času vybuchuje/ z popraskané půdy.../ Skláněl jsem se vprostřed skaliska,/ dorážely k mému srdci slané závany. Vzdouvání moře/ bylo hrou praméneků vlasů./ Takovou radostí odlétá/ z uzavřených doků směrem ke smutku/ ztracená čejka.*¹⁴

Moře není jen Poseidonovou (Neptunovou) říší, královstvím néreid a tritónů, Odysseových dobrodružství a ztroskotání, než dorazil na rodnou Ithaku. Moře klidné i rozbourané jako jednota klidu a neklidu je zdrojem poznání, neboť poskytuje člověku a umělci různé barvy, odrazy světla, pohlazení větrů, vůně borovic, pryskyřice a levandule, myrty, rozmarýnu i smilu (*Helichrysum stoechas*), obzory a dálky, v nichž mizejí vlny, je jako krystalická koule. Jeho vlny jsou tvary v pohybu, který trvá jen okamžik a jenž se neustále mění a neustále vytváří nové, neopakovatelné obrazy. Tam, „*kde vlny splývají s linií obzoru, tam je moře objetím prostoru a času, — obrazem jeho společného nekonečna, připomínkou lidské arogance,.../ ale především je to výzva k volnosti*“ – napsal Ivo **Frangeš**.¹⁵ Charles Baudelaire kdysi zvolal: „*Svobodný člověče, vždycky budeš milovat moře*“. Zřejmě původně Pýthagorova myšlenka, že člověk je mírou všech věcí, je podle P. Valéryho příznačná a hluboce mediteránní myšlenka.¹⁶

Mediterán, jehož pobřeží a ostrovy určuje, definuje, odlišuje od ostatního světa vedle flóry (mj. fíkovníky, oleandry, husté křoví, autochtonní přímořský dub nebo svatojánský chléb i oliva, třebaže se o ní tvrdí, že pochází z Me-

12 *Navštívení krásy*. Italská renesanční poezie, Praha 1964, s. 102.

13 Tamtéž, s. 156.

14 *Dubrovnik*, god. 6, 1995, br. 6, s. 187.

15 **Frangeš**, I.: cit. dílo, s. 11.

16 **Valéry**, P.: *Mediteranska nadahnuća*, *Dubrovnik*, god. 6, 1995, br. 6, s. 170.

zopotámie a Persie) také světlo. Mytologický bůh slunce Hélios (později též sluneční bůh Apollón) býval zobrazován např. nejčastěji se čtyřspřežením. Člověk vždycky vzhlížel ke slunci, které jej páliło až oslepovalo. Slunce, světlo však vždycky člověka povzbuzovalo, vyvolávalo v něm dobrý pocit, pocit tepla a příznivě působilo na jeho myšlení. Slunce bývalo atributem personifikované pravdy, neboť se vše v jeho světle obnažuje. I žena z Apokalypsy byla „*oděná sluncem*“. Slunce je pánem tmy, je zároveň podle Valéryho částčkou a okamžikem, zářící částčkou a nesutále panujícím okamžikem nebeské sféry. Bez slunce si naši dávní předkové nedovedli představit měření času. K velkým slunečním hodinám patří pyramidy a obelisky, jejichž společenský, vědecký a náboženský význam je nesporný. Héliův (později též Apollónův) zlatý dvoukolový vůz táhli čtyři koně denně přes oblohu od východu k západu. Dnes víme, že od východu někde nad Jeruzalémem až k Gibraltaru a Atlantickému oceánu na západě urazí asi za tři hodiny cestu dlouhou 2250 mil.

Mytologické božstvo Úranos = nebe je třetím důležitým prvkem, který působil na utváření psychiky, chování a tvůrčí činnosti mediteránního člověka. Tím, že jeho syn Kronos hodil na matčinu žádost Úranovy pohlavní orgány do moře, došlo podle mýtu k prvotnímu spojení nebe a země. A tak příroda, tyrkysové moře i modravější a bezoblačné nebe, prosvětlené sluncem, vytvořily ve vzájemné komunikaci lidí takové vztahy, které je v průběhu několika staletí odlišily od člověka „kontinentální“ Evropy. V této „*odvěké knize*“ (I. Mažuranić) četl mediteránní člověk o svém postavení na moři i na souši. Také díky svým přírodním vlastnostem sehrálo Středozevní moře, obklopené ze „*tří stran světa*“, důležitou úlohu „*při formování evropského ducha nebo historické Evropy, pokud se domníváme, že Evropa a její duch změnili veškeré lidstvo*“.¹⁷ Abych demonstroval vývojovou kontinuitu, připomenu jednu nespornou skutečnost ze současnosti : V dnešní Anglii nebo Austrálii (ale i jinde) se obraz ideální společnosti stále více podobá té mediteránní. „*To už není kulturní jednota, nýbrž souhrn společensntví a kultur, nebo obrazně řečeno, je to mozaika se stejným důrazem na jednotlivé části jako na celek*“.¹⁸

Podobný vliv mají příslušníci středozemněmořských zemí také v dalších zemích Evropy (jen v Berlíně je dnes více než 220 řeckých restaurací, taveren aj.) i ve Spojených státech amerických a v Kanadě, kde stále více lidí má rád mediteránní „vkus“ a „chutě“ a dává přednost mediteránnímu způsobu života (např. v Torontu i v Calgary najdete četné taverny, hospody a trattorie, v nichž si lidé pochutnávají na čevabčiči, pizze nebo suvlakiach aj.).

Na pobřeží Středozevního moře se ocitlo a vystřídalo mnoho nejrůznějších kmenů a národností „*rozličného temperamentu, nejrůznějších citových a rozu-*

17 Tamtéž, s. 172.

18 Fox, R.: *Unutrašnje more — Mediteran i njegovi stanovnici*, Dubrovnik, god. 6, 1995, br. 6, s. 198.

mových schopností". A málokterý (nebo žádný) kmen, který se usadil na pobřeží Středozemního moře, není autochtonní. Všechny (nebo téměř všechny) odněkud přišly: řečtí Dórové sem údajně přišli ze severozápadního Řecka, kde sousedili s Ilyry, pravděpodobně potomky dnešních Albánců, dále Arabové, kteří sem přišli z Arabského poloostrova, Turci, iberské kmeny Pyrenejského poloostrova, Berbeři (z řeckého barbaros=divoch) aj. Podle Roberta Foxe je historická Makedonie metaforou pro mediteránní kmenové, etnické mísení, je místem, kde se mnohé „národy pomíchaly“.¹⁹ „Přiliv a odliv“ národů Mediteránu je stejně důležitý, jako rychlý růst obyvatelstva. Podle jedné statistiky z roku 1945, kterou cituje R. Fox, dvě třetiny obyvatel pobřeží Středozemního moře žilo na pobřeží Evropy, jež se táhne od Bosporu k Gibraltaru. O čtyři desetiletí později se však demografický obraz výrazně změnil: pouze polovina obyvatel žilo na evropském pobřeží, kdežto druhá polovina na jižním a východním pobřeží Mediteránu.

Tito „mediteránní lidé“ vstupovali v průběhu historického vývoje do často značně spleťtých vztahů: vzájemně obchodovali i nemilosrdně si konkurovali, vyměňovali si zboží i kulturní hodnoty, přátelili se a obdivovali přírodu, vzájemně válčili a loupili jeden druhého, spojovali se v obraně proti společnému nepříteli, milovali se a uzavírali sňatky, měnili náboženství a mísili tak krev různých konfesí, přijímali jeden od druhého slova i další četné jazykové prvky, idiomy a gramatické systémy, prolínaly se jejich historické a mýtické obrazy, tvořili společné mýty a společné tradice.

Nemůžeme samozřejmě podrobněji rozebírat všechno to, co balkánské slovanské i neslovanské národy a jejich kultury spojuje. Uveďme aspoň to, že u všech nebo u většiny z nich mají stejný původ např. legendy a mýty o Alexadru Velikém nebo o Cyrilu a Metodějovi a králevici Markovi. Blízkovýchodní původ mají na Balkáně podzimní a zimní karnevalové (maskované) obřady, jejichž nositelé a interpreti (démoni) v zoomorfních maskách mají různé slovanské i neslovanské (turecké) názvy (kuker, kukovci, džamalaři, karakondžové, kalikandzaři, kalušaři aj.). Také tance (chorá, chorí, oro, kolo) balkánských slovanských i neslovanských národů, které se pojí s veselými i smutnými životními zkušenostmi, obřady, svátky mládí, svobody, lásky a nezbytnosti harmonického soužití, mají společný původ. Podobného původu jsou slovanské rusalky (samovily, vily) a řecké nereidy. Název byl podle Franja Miklošiče převzat Slovany na Balkáně, kde se antické pohřební obřady nazývaly rozálie.²⁰

V průběhu staletí se tak navrstvily, proluly a srostly, ovlivňovaly se nebo stály v protikladu prvky nejruznějších národností: konfese i báje, jazyky, zvyky a obyčeje, politická uspořádání i zákonodárství, filozofické myšlenky i em-

19 Tamtéž, s. 196.

20 *Mify narodov mira*. V dvouh tomach, Moskva 1980.

pirické poznatky, gestikulace, kulinářství i požitkářství, frekvence mluvy i odpolední siesta, obdiv k přírodě a smysl pro krásu. Pod životodárnými paprsky slunce tak vznikl neobyčejně životaschopný a neustále se obnovující, obohacující se a inspirující neopakovatelný mediteránní svět a mediteránní zoon politikon se svými městy, se svou mediteránní literaturou a kulturou. „*Jinak vyhlíží město tomu, kdo přichází z pevniny a jinak tomu, kdo do něho vstupuje z moře*“ — upozorňoval Italo Calvino a pokračoval: „*Nesmíme si plést město a řeč, kterou se popisuje, přestože mezi nimi existuje vazba*“.²¹

V dalších studiích se podrobněji zmíním o některých aspektech mediteránních meziliterárních společenství.

21 Matvejević, P.: *Nacrt za Jadranski brevijar*, Dubrovnik, god. 6, 1995, br. 6, s. 52.